

Kirja-arviot ja vastineet

ANTROPOSOVJETOLOGIA TEORIA- HISTORIALLISENA OTTEENA

ILMARI SUSILUOTO: *The Origins and Development of Systems Thinking in the Soviet Union — Political and Philosophical Controversies from Bogdanov and Bukharin to Present-Day Re-Evaluations*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae Dissertationes Humanarum Litterarum* 30, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1982.

Ystäviä ei yleensä pitäisi julkisesti suuremmin kehua tai haukkua. Ilmari Susiluodon väitöskirjaa olen lukenut jo luonnosversioina ja kuulun esipuheessa nimeltä kiitettyihin. Mutta tehtäköön nyt poikkeus ja arviotakoon IS:n työtä tutkimustapansa suhteen. Työn monikerroksisuus tuottaa vaikeuksia tavoittaa sen johtoaatusta ja kulloistakin tarkastelutasoa: metodologinen debatti on eräs taso valottaa sitä mistä oikeastaan on kysymys.

Ilkka Heiskanen kommentoi joskus puhelimessa, että eihän siinä Ilmarin työssä ole »mitään metodia». Väitän seuraavassa, ettei tämä pidä paikkaansa! Metodologiaa ei tosin ole juuri eksplikoitu, vaan se täytyy rekonstruoida työssä suoraan tai epäsuoraan näkyvistä tutkimustapaa koskevista valinnoista. Tarkoitus on tässä osaltaan toteuttaa tuollaista rekonstruktiota. Toisaalta aikomuksenani on arvostella sellaista suhdetta tutkimustapaan joka jättää tämän ongelmat paljolti implisiittisiksi ja osoittaa sen kyseenalaisia seurauksia itse tutkimukselle. Tältä kannalta arvostelu voidaan nähdä myös niiden tutkimustapaa koskevien erimielisyyksien eksplikoinnille jotka IS:n ja itseni välillä tulevat näkyviin »Kieli ja politiikka» -numeron (Politiikka 2/1982) artikkelissamme (vrt. erit. viimeinen luku omassa kirjoituksessani).

Ilmari Susiluodon väitöskirjan ilmeisiä ansioita on lopullisen otsikoinnin täsmällisyys. Kysymyksenasettelu on ensisijaisesti teorianhistoriallinen (»The origins and development»), tutkimuksen spesifi kohde on

»systems thinking», kun taas »in the Soviet Union» rajaa työn kontekstia. Mutta kun sanat liitetään toisiinsa, saadaan jo tiettyjä viitteitä myös tutkimustavasta: »The origins and development» on suora viittaus *Edward Westermarckiin* ja hänen koulukuntansa antropologiseen ja kulttuurirelativistiseen otteeseen, jonka valossa konteksti ei ole mikään ulkoinen rajoitus vaan olennainen osa tutkimuskohteen ja -tavan itsensä määrittäystä: kysymys ei ole systeemitheorian »puhtaasta» intellektuaalisesta historiasta vaan ajatuksesta että neuvostoliittolainen konteksti olennaisesti muovaa systeemiajattelua toisenlaiseksi kuin mitä se muiden »heimojen» keskuudessa olisi — käyttäkseni formulointia joka osoittaa »antroposovjetologian» erikoisluonnetta. Tutkimuksen ydin ei suinkaan ole neuvostovenäläisessä aatehistoriassa, mutta silti antropologis-kulttuurirelativistinen ote historiankirjoitukseen tuo näkyviin uutta myös tässä suhteessa.

Kulttuurirelativistisen metodologian rekonstruktio

Varsinaista tutkimustapaa koskevaa diskussiota väitöskirjassa on vain esipuheessa, jolloin siitä kuultaa selvä jälkikäteisyys — mikä ei tietysti sinänsä ole pahasta: onhan parempi jälkepäin selittää ja tulkita itse se mitä on tehnyt kuin esittää jokin ohjelma jota ei varsinaisessa tekstissä noudateta. Mutta lisäksi itse tekstiin sisältyy tarkkaan lukien suoria (esim. jakso »How to assess Stalin») ja epäsuorempia tutkimuksellisten valintojen kuvauksia ja vihjeitä niihin. Osa näistä koskee yleisempiä heuristisia strategioita, toiset taas ovat pikemminkin spesifisempiä tulkintaniksejä.

Mutta lisäksi »metodologian» jättäminen implisiittiseksi on suurelta osalta tietoista, osa IS:n »antropologista» otetta. Kulttuurirelativistisen antropologian traditioon sisältyy ajatus tutkimuksen kohteen tai »substanssin» etusijasta tutkimustapaan verrattuna: tutkimus on paitsi sujuvasti kirjoitettu myös parhaiten suoritettu silloin kun

tutkimustapaa ei voi erottaa kohteesta vaan nämä muodostavat »totaliteetin». Kun antropologi esittää tutkimuksensa oudosta heimosta, ei hän suinkaan käy alkuun tieteenfilosofis-metodologista diskussiota tuon heimon tutkimisesta — koska tuollainen diskussio ei kuulu itse tuon heimon traditioon ja olisi siten jo merkki siitä ettei ole »pääsyt sisälle» itse asiaan. Esitystapa muistuttaa pikemminkin raporttia, joka muodostuu dialogista oman kokemuksen ja ennakkotiedon muuntumisen ja oudon »maailman» »ymmärtämisen» asteittaisen syvenemisen välillä. Tästä on paljolti koko ajan kysymys myös IS:n työssä: hän romuttaa pala palalta omaa lukijoidensa ja oikeastaan myös »tutkimuskohteensa ihmisten» ennakoitsemärrystä systeemiteorian historialta Neuvostoliitossa.

Mutta kulttuurirelativistisen antropologian taustalla on ainakin implisiittisenä myös radikaalimpi ajatus tutkimustavan reflektiota vastaan: tuo reflektio on itse osa länsimaista akateemista kulttuuria. IS:n väitöskirjassa tämä vain vilahtaa siellä täällä — riittävästi jotta tätä relativistista ideaa vastaan voi käydä polemiikkiin nimenomaan teorialistoriallisena tutkimusotteena.

Ennen tätä on kuitenkin korostettava tuollaisen kulttuurirelativismin ansioita. Syvä taju ns. länsimaisen akateemisen tutkimuksen — ja kaikkien sen ns. vaihtoehtojen — arvon relatiivisuudesta luo edellytykset neuvostoliittolaisen teorialistorian säälittämättömälle? tutkimiselle ilman apologetista, teilaavaa tai »tasapuolista» intressiä. IS:n työ käsittelee *Staliniakin* kuin melkein ketä tahansa ihmistä — vaikkei toki »puhtaana teoreetikkona» mutta silti ottaen hänen ajattelunsa vakavasti eikä funktionalisoiden sitä ties minkä »historiallisen välttämättömyyden» alttarille. Toisaalta työ on täynnä sellaista implisiittistä ironiaa ja parodiaa että sitä tuskin edes Tiedonantaja aina huomaa. Itseäni huvitti esimerkiksi kohta jossa *Bogdanov* julistaa »tektologiansa» johtavan »ennennäkemättömään energian kulutukseen» (s. 59) — ilmankos häntä aletaankin ymmärtää Neuvostoliitossa!

Toisaalta kulttuurirelativistinen antropologia on myös eräs tie metodologian ja tietoteorian ym. fetisointia vastaan — siinä

kuin *Stirner* ja *Nietzsche* tai *Feyerabend* ja *Focaultkin*. »Metodologismi» näyttyy sille eräänä länsimaisen akateemisuuden myyttinä, johon ei tule suhtautua sen kunnioittavammin tai halveksuvammin kuin muihin kaan myytteihin. Tässä valossa on myös täysin väärin nähdä työssä systeemiteorian apologia, joka niin lännessä kuin Neuvostoliitossakin on ollut Tieteen ideologian pääprofeettoja.

Kontekstipäättelyn ongelmista

Kulttuurirelativistisen otteen kyseenalaiset puolet alkavat nousta esiin silloin kun lähestytään tutkimuksen teorialistoriallista substanssia. Tarkoitukseni on osoittaa niitä toisaalta tutkimusstrategiassa ja sen erityisissä tulkintanikkeissa, toisaalta varsinaisessa historian tulkinnassa.

Tutkimuksen perustavaksi strategiaksi ellei peräti johtoideaksi voi luonnehtia tietynlaista *kontekstipäättelyä*: systeemiteorian syntyä ja kehitysvaiheita Venäjällä ja Neuvostoliitossa ei voi irrottaa poliittisista yhteyksistään, ts. suhteestaan ajankohdan ja paikan muihin tapahtumiin ja prosesseihin sekä intellektuaalisiin traditioihin. Puhuttaisiin »teoriasisällöllinen» tarkastelu olisi harhaanjohtavaa — mutta silti teorioiden sisältö ei suinkaan »funktionalisoidu» pelkäksi tarkoituksenmukaisuuskysymykseksi, vaan erikoinen side kontekstiin voi olla hyvinkin ollut edellytyksenä intellektuaalisesti merkittävien teorioiden kehittämiseksi.

Se etteivät teoriat suinkaan »funktionalisoidu» kontekstisiteittensä vuoksi kuvastuu IS:n työssä operoinnissa vastaavuuksilla ja epävastaavuuksilla, erityisesti »ennakoineilla» ja »viiveillä» jotka ovat teoreettisesti ja poliittisesti luontevasti tulkittavissa — jos hallitsee kontekstin — mutta jotka voivat osoittautua henkilökohtaisiksi tragedioiksi (erit. *Buharin*) tai tragikomedioiksi (Stalinin viimeiset kirjoitukset). IS:n idea »selittää» systeemi-ideoiden paluuta, Bogdanovin osoittaista ja Buharinin nimeltä mainitsematonta rehabilitaatiota Stalinin jälkeisellä kaudella on juuri sen osoittamisessa kuinka jälkikäteen tavallaan myönnetään heidän »olleen oikeassa» mutta »väärään aikaan»

Kontekstipäätelyn suuri ongelma on siinä, että sitä käytettäessä oikeastaan tulisi hallita koko konteksti tai oikeastaan IS:n työssä useita erilaisia kontekstitasoja ja niiden yhteydet. Epäilemättä on vaikeaa ja hedelmätöntäkin mennä osoittelemaan tutkimuksesta joitakin »asiavirheitä» detaljeissa: kokonaisuutena ottaen konteksti on erinomaisen hallittu.

Tarkkaan ottaen IS:n kontekstipäätelyn strategia sisältää yhtä paljon teorioiden *irrottamista* syntykontekstistaan kuin niiden sitomistakin siihen. Itse idea että Bogdanovin ja Buharinin ajatukset »palaavat takaisin» Stalinin kuoleman jälkeen nimiä mainitsematta ja kontekstistaan irrotettuna, sanosiko teknistettyinä ja erityistieteellistettyinä, on perustava koko tutkimuksen »juonelle».

Juuri tässä suhteessa tutkimus jää kuitenkin hieman karkealle ja yleiskatsauksenomaiselle tasolle. Kontekstista irrottamisen ehtoja ja muotoja sekä spesifimpää merkitystä ei kovin tarkasti pohdita. Tulkintaniiksin tasolla IS operoi juuri tässä suhteessa kovin rohkeilla rinnastuksilla, puhuu »vaikutteista», vetoaa samankaltaisuuksiin ja -aikaisuuksiin jne. Tämä ei oikein vakuuta, vaan jää kaipaamaan reflektiota siitä, millaisista yhteyksistä on kysymys, missä suhteessa samanlaisuudet ovat samanlaisuuksia, mitä merkitsee se että samoja ajatuksia käytetään erilaisiin poliittisiin tarkoituksiin jne. Tällaisen reflektion puuttuminen antaa tutkimukselle pikemminkin intuitiivisen »vision» luonteen — mikä sopii luontevasti antropologiseen otteeseen — kuin huolellisen akateemisen argumentoinnin sävyn.

Ohjelmallisia ja yleiskatsauksellisia töitä on tietysti niitäkin tarpeen tehdä ja laajaan kenttään kohdistuvina ne ovat tietysti teki-jäänsä hyvinkin sivistäviä. Tätä olisi arvostettava myös opinnäytetöissä! Kuitenkin tutkimuksen intellektuaalisen arvon kannalta rajatun tutkimukset olisivat paikallaan.

Tämä liittyy kontekstipäätelystrategiaan sikäli, että tälle on tunnusomaista laajamittainen ja valikoimaton lähteiden käyttö: kun substanssi on pääasia, se mistä »tiedot» saadaan on sivuseikka. Mutta juuri tämä on teoriallisen tutkimuksen kannalta ää-

rettömän epäilyttävä päätelmä. Oma käsitykseni on että kontekstipäätelyä on teoriallisen tutkimuksen vähintäänkin täydennettävä tekstien detaljitulkinnalla. Teoriat ovat viime kädessä löydettävissä teksteistä, kontekstipäätely on pikemminkin tekstitulkinnan apuväline ja täydentäjä (vrt. »Politiikan tutkimuksesta kielitieteenä», *Politiikka* 2/1982).

Epäilemättä IS:n tutkimus nojautuu keskeisesti Bogdanovin, Buharinin, Leninin, Stalinin ym. teksteihin alkukielisinä ja tekstikriittisinä versioina. Silti joskus joutuu ihmettelemään historiantutkimuksen normaalin lähdekritiikin puutetta — sekundaarilähteitä käytetään paikoitellen aivan yhtä keskeisesti kuin alkutekstejäkin.

Ongelmallista ei niinkään ole tekstien valinta ja rajaus kuin niiden käyttötapa. IS tarkastelee tekstejä yhteyksissään aikaansa ja paikkaansa sekä intellektuaalisiin traditioihinsa, erityisesti suhteessa niiden polemiikkikonteksteihin — sekä tarkoitettuihin että vastustajien »löytämiin». Tältä kannalta itse tekstien olemassaolo ja sisällön karkea luonnehdinta tulevat ensisijaisiksi. Sen sijaan itse tekstisisällön ja niiden intellektuaalisen merkityksen tulkinnasta puuttuu syvyyttä ja tarkkuutta. Kontekstipäätelyn ensisijaisuus kuvastuu eräänlaisena tietoisena deskriptiona tekstin suhteen. Problemaattisia kohtia tekstistä löydetään sikäli kun ne liittyvät polemiikkeihin, kun taas itse tekstien sisäinen argumentointi jää köykäisesti tulkituksi. Esimerkiksi Buharinin ajattelun yleinen esittely ei riitä oikein vakuuttamaan siitä, että Buharin olisi ollut kovin omintakeinen ja kiintoisa ajattelija. Työstä kaipaisi — illustroivien sitaattien ohella — enemmän kommentoituja sitaatteja, jossa käytäisiin tarkemmin käsitteiksi tekstien monimielisiin ja tulkinnanvaraisiin kohtiin.

Epäilemättä pikkutarkan tekstieksegeettikan käyttö laajaan kontekstiin nojaavan tutkimuksen syventäjänä olisi ollut kohtuuton yhdessä väitöskirjassa. Mutta seuraus tästä on että tutkimuksen historialliset tulokset ovat tavallistakin vahvemmassa mielessä ehdollisia ja avoimia kysymyksiä jättäviä — joiden spesifimpi käsittely vaatisi

juuri huolelliseen tekstieksegetiikkaan ja sen kääntöpuolena ahtaampaan kontekstiin piitäytymistä. Tällöin katoaisi tosin ehkä se lähes symmetrinen kuva aikakausista jonka Buharinin ja Bogdanivin »paluu» 1950-luvulta lähtien työssä näyttää: jäin kaipaamaan esim. sen diskussiota, miksi »keskustelijain taso» on pudonnut Stalinin jälkeen kun debattia ei käy enää puolue- ja valtiojohto vaan aparaatin alemmat portaat. Merkitseekö tämä »tieteen autonomian» nousua, huippupoliitikkojen intellektuaalisen tason laskua vai mitä?

Täsmennystä kaipaisi myös esim. häviäjien historia. Miksi esiin nousevat juuri joku Bogdanov ja nimeltä mainitsematta Buharin eivätkä *Trotski*, työläisoppositio tai *Mahno*? Onko niin että systeemiteoria kaikessa politiikanvastaisuudessaan on nykyneuvostoliittolaiselle keskustelulle sittenkin sopivan vaaraton lännen uusvasemmiston ja ympäristöliikkeiden sekä anarkismiin kallistuvan venäläisen perinteen henkiinherätyksen rinnalla? Vai onko niin että kansalaisten omakohtaista poliittista aktivointia voi herättää Neuvostoliitossa nimenomaan myös jokin ytimeltään antipoliittinen systemiajattelu silloin kun sen yhteydessä joudutaan kaivamaan epähenkilöitä historian roskatunkioista?

Kari Palonen